

MEDIÁLNE REFLEXIE PROFESIONÁLNYCH ZAČIATKOV EDITY GRUBEROVEJ NA SLOVENSKÝCH JAVISKÁCH V ROKOCH 1968 – 1970

STANISLAV BENČIČ

Fakulta masmédií Paneurópskej vysokej školy v Bratislave

Abstrakt: Štúdia mapuje začiatky profesionálnej dráhy opernej speváčky Edity Gruberovej na Slovensku (1968 – 1970). Autor prioritne vychádza z reflexií prvých kreácií tejto výnimočnej speváčky, ktoré uverejnila dobová domáca tlač (odborné časopisy, denníky), prípadne boli publikované v bulletinoch k inscenáciám. Príspevok tak zároveň ponúka pohľad na pozíciu a úroveň hudobnej, resp. hudobnovednej žurnalistiky koncom šesťdesiatych rokov minulého storočia a prezentuje prácu kritikov, ktorí prostredníctvom reflexie hudobného a operno-divadelného diania v Slovenskom národnom divadle v Bratislave a v Divadle Jozefa Gregora Tajovského v Banskej Bystrici podávajú nielen obraz o speváčke, ale aj o slovenskom opernom umení. Autor analyzuje recenzie i kratšie publicistické textové útvary s ambíciou vytvoriť retrospektívny obraz referujúci o okolnostiach, príležitostiach a podmienkach, v ktorých sa zrodila operná umelkyňa svetového významu. Text má ambíciu doplniť doterajšie, prevažne zahraničné biografické monografie, štúdie a mediálne výstupy, ktoré sa venujú kariérenmu vzostupu Edity Gruberovej po roku 1970.

Kľúčové slová: Edita Gruberová, opera, médiá, recenzie, hudobná publicistika

Fenomén Edita Gruberová je už päť desaťročí predmetom záujmu hudobných vedcov, kritikov i publicistov v medzinárodných reláciách. Muzikológovia analyzujú akustické parametre jej vokálneho materiálu, porovnávajú ho s hlasmi ďalších operných hviezd (Maria Callas, Renata Scotto, Joan Sutherland a i.), hodnotia jej herecký prejav a emocionálny výraz. Ich záujem sa koncentruje na medzinárodnú kariéru umelkyne, ktorá sa začala odvíjať v úvode sedemdesiatych rokov 20. storočia vo Viedenskej štátnej opere, zatiaľ čo trojročné obdobie jej pôsobenia na Slovensku, ktoré tomuto vzostupu predchádzalo, je zmapované len v malej miere. Pritom, ako sa snaží dokázať aj táto štúdia, zachované písomné i zvukové materiály poskytujú relevantnú bázu pre rekonštrukciu Gruberovej umeleckých začiatkov.

Účinkovanie Edity Gruberovej na svetových operných scénach podrobne zachytávajú dve publikácie, ktorých autormi sú americký hudobný kritik Niel Rishoi¹ a nemecký hudobný redaktor Markus Thiel² a k slovenským čitateľom sa dostali cez preklady Ingrid Modoryovej a Zuzany Guldanovej. Keďže autori týchto diel neovládajú slovenský jazyk, mali sťažnosť pri spracovaní dokumentácie z rokov 1968 – 1970, prostredníctvom ktorej sa dá rekonštruovať úloha slovenského prostredia v úvodnej fáze umeleckého pôsobenia Edity Gruberovej. V oboch biografiách sú

¹ RISHOI, N. *Edita Gruberova. Ein Portrait*. Zürich : Atlantis Musikbuch-Verlag, 1996. Vyšlo aj v slovenčine: RISHOI, N. *Edita Gruberová. Portrét*. Bratislava : Slovart, 2005.

² THIEL, M. *Edita Gruberova. Das Gesang ist mein Geschenk*. Lipsko : Henschel Verlag, 2012. Vyšlo aj v slovenčine: THIEL, M. *Edita Gruberová. Spev je môj dar*. Bratislava : Slovart, Divadelný ústav, 2018.

stručne, beletristickým spôsobom opísané umelecké začiatky a účinkovanie Edity Gruberovej v dvoch slovenských divadlách, pričom súčasťou týchto pasáží sú fragmentárne spomienky umelkyne, autentický fotografický materiál a dve citácie zo slovenskej tlače. Predmetné state pôsobia ako úvody k obsažným textom, ktoré sa týkajú Gruberovej účinkovania na slávnych scénach a významu jej interpretačného umenia v dejinách svetovej opery. Avšak o profesionálnej činnosti Edity Gruberovej³ v Slovenskom národnom divadle v Bratislave (SND) a Divadle Jozefa Gregora Tajovského v Banskej Bystrici (DJGT)⁴ sa v dobovej tlači napísalo podstatne viac. Recenzie jej bratislavských a banskobystrických predstavení sčasti dávajú aj odpovede na otázky zahraničných odborníkov: Čo všetko z predhistórie veľkej kariéry podmienilo svetový primát slovenskej opernej speváčky? Aké je zázemie, z ktorého vzišla „kráľovná belcanta“⁵?

Zámernom tohto príspevku bolo zmapovanie zachovaných tlačových zdrojov a fotografií, s ktorými svetové médiá v rokoch Gruberovej medzinárodnej opernej kariéry nepracovali, s ambíciou pokúsiť sa o čo najkomplexnejší pohľad na začiatok jej umeleckej dráhy. Analýzou mediálnej reflexie (novinové a časopisecké články, fotografické materiály, bulletinové k operným inscenáciám) chceme zároveň prispieť k dotvoreniu obrazu o tom, akou mierou sa slovenské umelecké prostredie podieľalo na formovaní mimoriadne úspešnej sopranistky. Použité textové a obrazové materiály, z ktorých štúdiá vychádza, sú uložené a dostupné v Univerzitnej knižnici, v Divadelnom ústave Bratislava a v archíve Štátnej opery v Banskej Bystrici.

Viacere faktografické údaje, s ktorými štúdiá pracuje, nie sú pre zasväteného čitateľa novinkou, opakovane sa vyskytujú v rozhovoroch či článkoch autorov, ktorí sa venujú opere. Išlo a ide predovšetkým o hudobných kritikov a publicistov z radov dnešných – žijúcich i nežijúcich – šesťdesiatnikov až osemdesiatnikov (Stanislav Bachleda, Vladimír Blaho, Ladislav Čavojský, Štefan Klimo ml., Viera Polakovičová, Pavel Unger, Terézia Ursínyová, Igor Vajda a i.), renomovaných operných kritikov strednej generácie (Robert Bayer, Michaela Mojžišová) či kultúrnych publicistov a blogerov (Peter Bleha, Natália Dadíková, Dáša Juhanová a i.). Osobitnú pozornosť si zaslúži najväčší slovenský znalec Gruberovej vokálneho umenia Jaroslav Blaho (1942 – 2019), popri inom autor doslovu v publikácii Niela Rishoia⁶.

Bratislavský debut

Od svojho javiskového debutu (SND, 19. 2. 1968) po odchod do emigrácie (23. 3. 1971) účinkovala Edita Gruberová v deviatich operných a jednej muzikálovej inscenácii na dvoch slovenských operných scénach – v bratislavskom SND a banskobystrickom DJGT. V troch prípadoch išlo o vstup do starších repertoárových titulov, možnosť absolvovať plný skúškový proces mala v siedmich inscenáciách. Vzhľadom

³ Niektoré zdroje z tohto obdobia píšú jej priezvisko s dlhým ú – Grúberová.

⁴ Názov Divadlo Jozefa Gregora Tajovského v Banskej Bystrici sa používal do 30. júna 1993. Dňa 1. júla 1993 sa operná zložka DJGT v Banskej Bystrici osamostatnila od činohernej zložky vo Zvolene a dostala samostatný štatút s novým názvom Štátna opera.

⁵ Globálny atribút Gruberovej „kráľovského titulu“ je v médiách ľahko overiteľný: pri zadaní slovného spojenia „queen of belcanto“ do internetového vyhľadávачa Google patrí väčšina ponúknutých článkov práve E. Gruberovej.

⁶ BLAHO, J. Namiesto doslovu. In RISHOI, N. *Edita Gruberová. Portrét*, s. 241 – 249.

k vtedajšej prevádzkovej praxi našťudovala všetky inscenácie v slovenskom preklade, s výnimkou Verdiho *Rigoletta*, ktorý bol uvedený v talianskom origináli.

Markus Thiel v úvode publikácie *Edita Gruberová – spev je môj dar* na začiatku druhej kapitoly detailne a až poeticky opisuje historickú budovu Slovenského národného divadla (napr. „Busty slávnych skladateľov pomedzi stĺpy prísne hľadia do diaľky (...) na fontáne uprostred priezračnej striekajúcej vody orol unáša Ganymeda na Olymp (...). Jeho sláva siahala ďaleko za hranice malej krajiny.“⁷) Tento krasorečnícky predslov slúži ako zdôvodnenie toho, prečo táto „veľkolepá“ budova láka mladú speváčku a „jej sen dostáva konkrétne obrysy“.⁸ Gruberová dostala možnosť predspievať v SND už počas štúdia na Konzervatóriu v Bratislave. V knihe je táto udalosť opísaná nasledovne: „Ponuka nemohla prísť v lepšom čase, Edita je v poslednom ročníku na konzervatóriu a hľadá príležitosť konečne si zahrať na ozajstnej scéne, ale predovšetkým potrebuje stály angažmán, ktorý by ju uživil.“⁹ V poslednom ročníku konzervatória študovala so svojou profesorkou Máriou Medveckou úlohu Rosiny z Rossiniho *Barbiera zo Sevilly* a od nej sa dozvedela, že v SND sa v súvislosti s novým našťudovaním tohto diela¹⁰ uskutoční predspievanie na hlavnú ženskú postavu, keďže domáca sólistka Jarmila Smyčková nemala v súbore vhodnú alternantku. Dvadsaťjedenročná Edita Gruberová sa predspievania zúčastnila 6. 1. 1968 a následne dostala ako hostka angažmán na dvanásť repríz.

Premiéra *Barbiera zo Sevilly* sa konala 11. 2. 1968, no po prvýkrát spievala Rosinu pred publikom až na repríze 19. 2. 1968. Debut pre ňu znamenal veľké osobné víťazstvo. Publikum bolo nadšené a kritik Jaroslav Blaho sa prihovárал, aby pre tento talent našli v Bratislave „plné uplatnenie“.¹¹ Aj s odstupom mnohých rokov, v bulletine k výstave Edity Gruberovej, Blaho napísal: „Ako poslucháčka posledného ročníka bratislavského konzervatória našťudovala Edita Gruberová v Opere Slovenského národného divadla part Rosiny v Rossiniho Barbierovi zo Sevilly. Spievala ju skvele. Nemožno zabudnúť nielen na ‚Una voce pocco fa‘, ale napríklad aj na jej kaskády vo finále opery.“¹² Menej nadšene sa vyjadril Jozef Tvrdoň, ktorý vo svojom článku stroho skonštatoval, že „študentka E. Gruberová preukazuje talent, chýbajú jej však skúsenosť, hlasová zrelosť a prehĺbenie stredného hlasového registra“¹³.

Edita Gruberová ešte počas štúdia na Konzervatóriu hosťovala v SND aj v novej inscenácii Verdiho *Macbetha* (premiéra 27. 3. 1968), kde spievala malé party Druhého a Tretieho zjavenia. Jej sen stať sa sólistkou či aspoň stálou hostkou SND sa však nenaplnil a angažmán nezískala. Vo svojom prvom interview, ktoré pre odborný časopis Slovenská hudba pripravil redaktor Štefan Klimo ml., sa k tejto téme vyjadrila: „Moje krátke, no neblahé skúsenosti s bratislavským divadlom ma presvedčili o tom, že získať angažmán v Bratislave nie je také jednoduché. (...) Po veľkom nadšení z vydateného debutu – keďže sa blížilo moje absolútorium a tiež preto, že som si chcela byť na istom – zašla som za vtedajším šéfom opery Tiborom Frešom. Jeho odpoveď vyznela asi v tom zmysle, že tri koloratúrne soprány na takéto divadlo je veľa, že

⁷ THIEL, M. *Edita Gruberová. Spev je môj dar*, s. 19.

⁸ Tamže.

⁹ Tamže, s. 240.

¹⁰ Hudobné našťudovanie Ladislav Holoubek, réžia Miroslav Fischer.

¹¹ BLAHO, J. Spevácka tradícia a prítomnosť. In *Hudobný život*, 1970, roč. 2, č. 5, s. 4.

¹² BLAHO, J. *Edita Gruberová*. [Bulletin k výstave]. Bratislava : Divadelný ústav, 1997, s. 2.

¹³ TVRDOŇ, J. Rossiniho Barbier v SND. In *Rol'nicke noviny*, 1968, roč. 23, č. 40, s. 4, 16. 2. 1968.

Gioachino Rossini: *Barbier zo Sevilly*. Slovenské národné divadlo, premiéra 11. 2. 1968. Réžia Miroslav Fischer, hudobné naštudovanie Ladislav Holoubek. Jozef Raninec (Figaro), Edita Gruberová (Rosina). Foto archív SND. Snímka Jozef Vavro.

je nadpočet sólistov, financie nepostačujú... proste niet miesta. Súčasne mi však odporúčal ísť študovať do zahraničia, čím by sa získali 1 až 2 roky a potom by sa snád niečo uvoľnilo.“¹⁴ Operný kritik Pavel Unger v medailóne publikovanom k päťdesiatemu výročiu Gruberovej profesionálneho debutu však Frešov argument spochybnil: „Ťažko povedať, koho mal na mysli, lebo okrem Jarmily Smyčkovej sa v Gruberovej fachu vyslovene nepohybovala ani Alžbeta Svobodová, ani Drahomíra Kráľovcová. Kúsok pravdy mohol byť azda len v tom, že vtedajší repertoár veľa titulov pre uplatnenie virtuózneho lyrickej koloratúry neprinášal.“¹⁵

No ani zahraničné štúdium, ktoré jej Frešo odporúčal, Gruberovej nevyšlo: „Podala som si žiadosť – pochopiteľne, každý spevák chce ísť študovať do Talianska, ale nepodarilo sa to (zdá sa mi, že sa to podarí iba zopár ‚vyvoleným‘). Spomedzi ZSSR a Bulharska som si vybrala ako lepšiu možnosť ZSSR. Napokon sa žiadosť ‚vybavila‘ sama, vzhľadom na tragické augustové dni, ktoré mi znemožnili aj túto príležitosť. Na záver som podpísala zmluvu do Banskej Bystrice.“¹⁶ Bola to jasnozrivosť šéfa súboru Jána Hadrabu, ktorý sa osobne veľmi angažoval, aby Editu Gruberovú

¹⁴ GRUBEROVÁ, E. – KLIMO, Š. Rozhovory s interpretmi. Edita Gruberová. [Rozhovor]. In *Slovenská hudba*, 1969, roč. 13, č. 2, s. 69.

¹⁵ UNGER, P. Debut Edity Gruberovej presne pred päťdesiatimi rokmi v opere SND. In *Operaslovakia.sk*, 18. 2. 2018. [online]. [cit. 11. 3. 2022]. Dostupné na internete: <https://operaslovakia.sk/debut-edity-gruberovej-presne-pred-patdesiatimi-rokmi-v-opere-snd-1/>.

¹⁶ GRUBEROVÁ, E. – KLIMO, Š. Rozhovory s interpretmi. Edita Gruberová, s. 69.

Ján Cikker:
Juro Jánošík. Divadlo
 Jozefa Gregora
 Tajovského v Banskej
 Bystrici, premiéra
 27. 10. 1968. Réžia
 Koloman Čillík, hudobné
 naštudovanie Anton
 Buranovský. Edita
 Gruberová (Zuza), Oskár
 Kobela (*Juro Jánošík*).
 Foto Archív Divadelného
 ústavu. Snímka
 Karol Miklóši.

pre ním vedenú scénu získal. Ako píše Niel Rishoi, „o dvadsaťjedenročnú speváčku prejavil záujem hneď po jej bratislavskom debute v *Barbierovi*. Dokonca ju navštívil doma a v prítomnosti rodičov presviedčal, aby prijala jeho ponuku.“¹⁷ Dňa 16. 2. 1968 uzavrelo divadlo s Editou Gruberovou dvojiročnú pracovnú zmluvu.

Banskobystrické začiatky

Edita Gruberová sa v Banskej Bystrici uviedla 10. 9. 1968, v repríze staršej inscenácie *Barbiera zo Sevilly* (1966). Prvou novou inscenáciou, na ktorej sa spolupodieľala, bol *Juro Jánošík* Jána Cikkera (27. 10. 1968).¹⁸ Muzikológ Stanislav Bachleda v úvode relatívne obsiahlej recenzie *Jánošík medzi svojimi* konštatuje, že vzhľadom na podmienky, v ktorých banskobystrické divadlo pôsobí, možno inscenáciu považovať za vydarenú. Autor mal na mysli skutočnosť, že na rozdiel od SND aj košického Štát-

¹⁷ RISHOI, N. *Edita Gruberová. Portrét*, s. 31.

¹⁸ Hudobné naštudovanie Anton Buranovský, réžia Koloman Čillík.

neho divadla bol interiér hľadiska banskobystrickej opery „malý a tmavý s miniatúrnym javiskom, ktoré umožňuje realizovať operné inscenácie len výlučne komorného charakteru a že toto divadlo je aj zájazdové. Umelci často musia prekonávať viac ako stokilometrové vzdialenosti, čo sa odzrkadľuje na ich výkone. Do opery prichádzajú umelci, ktorí nedostali miesto napríklad v Bratislave alebo v iných divadlách, v Banskej Bystrici sa zdržia dve-tri sezóny a po ich odchode treba vychovávať nových interpretov.“¹⁹ Bachleda ďalej konštatuje, že predpokladom vyššej umeleckej úrovne je stabilný umelecký kolektív. V recenzii sa osobitne zmieňuje o Edite Gruberovej, a to napriek tomu, že bola obsadená do „epizódnej postavičky krčmárkinej dcéry Zuzky“²⁰. Recenzent jej predpovedá sľubnú budúcnosť a konštatuje, že so svojimi kvalitami by sa uplatnila aj v bratislavskej opere.

Verdiho Violetta

V nasledujúcej inscenácii Verdiho *La traviata* (14. 12. 1968)²¹ Edita Gruberová v alternácii s Dagmar Rohovou stvárnila titulnú postavu Violetty Valéry. Štefan Klimo ml. napísal: „Gruberovej výkon, čo sa týka techniky speváckeho nastudovania i muzikantského prístupu k hudobnej stránke partu, zasluhuje si absolutórium. Jedine z hereckej stránky potrebuje jej Violetta trochu viac vyzrieť v tragickej polohe (hlavne posledné dejstvo) a väčšmi sa uvoľniť v niektorých scénach prvého a tretieho dejstva.“²²

Skutočnosť, že o necelé tri roky sa autor článku stal speváčkiným manželom, by mohla vyvolať pochybnosti o jeho objektivite. Avšak aj ďalšie recenzie sa niesli v duchu uznania a obdivu k interpretačnému umeniu mladej sopranistky. Stanislav Bachleda v článku *Ambície mladých – záruka kvality* píše: „Part Violetty, určený pre koloratúrny soprán, sa stal zaťažkávacou skúškou vokálnych dispozícií a talentu mladej Edity Gruberovej, laureátky medzinárodnej speváckej súťaže v Toulouse. Vysloviť sa o jej výkone, že bol dobrý, by bolo málo, lebo práca, ktorú zvládla, bola takmer sto-percentná. Spieva bez námahy aj v najvyšších polohách, no jej prednosťou sú aj polohy nízke. Určité zníženie hlasovej intenzity citíť v strednom registri, no tento malý nedostatok vyplýva skôr z krátkodobej opernej praxe než z nedostatku jej fondu. Obdivuhodné sú jej citlivé dynamické diferenciacie pián s jemnými odtieňmi najmä vo výškach. Postavu, ktorú stvárnila, prepracovala v jej základných črtách, ale aj v detailoch s veľkou dávkou dramatického talentu, ktorý v sebe obsahuje precízne prvky hereckého umenia. Jej herecký prejav spočíva v mimickej a pohybovej bezprostrednosti. Niekoľko malých technických nedostatkov, takmer zákonitých, a občasných, nie najpravnejšie frázovanie nemôže zásadne ovplyvniť hodnotu jej výkonu.“²³

Kultúrny publicista Dušan Dobřík, autor článku s názvom *Očarujúca Violetta*, vyjadril svoje nadšenie týmito slovami: „Samostatnú štúdiu by si zaslúžil spevácky a herecký výkon Edity Gruberovej v úlohe Violetty. Táto mladá absolventka Štátneho konzervatória v Bratislave priam fascinovala obecenstvo. Jej pohyblivý, technicky do-

¹⁹ BACHLEDA, S. Jánošík medzi svojimi. In *Smena*, 1968, roč. 21, č. 321, s. 4, 27. 11. 1968.

²⁰ Tamže.

²¹ Hudobné nastudovania Vojtech Javora, réžia Drahomíra Bargárová.

²² KLIMO ml., Š. Traviata v divadle J.G.T v Banskej Bystrici. In *Slovenská hudba*, 1969, roč. 13, č. 2, s. 78.

²³ BACHLEDA, S. Ambície mladých – záruka kvality. In *Smena*, roč. 22, č. 19, s. 4, 23. 1. 1969.

Giuseppe Verdi: *La traviata*. Divadlo Jozefa Gregora Tajovského v Banskej Bystrici, premiéra 14. 12. 1968. Réžia Drahomíra Bargárová, hudobné naštudovanie Vojtech Javora. Vojtech Kocián (Alfredo), Edita Gruberová (Violetta). Foto Archív Divadelného ústavu. Snímka Karol Miklóši.

konale vybavený lyrický soprán je predovšetkým schopný brilantných bravúrnych koloratúr, vo všetkých polohách znie nežne a mäkko, hneď zas zvonivo a hrdinsky – a čo je zvlášť cenné – zväčša zrozumiteľne. Jej celkový zjav, herecká kultúra a talent sú veľkým prísľubom umeleckého rastu.²⁴

S naštudovaným partom Violetty sa Edita Gruberová predstavila ako hostka aj v jednej z repríz bratislavskej inscenácie v máji 1970. Kritik Pavel Unger zhodnotil kreáciu, a to už i v kontexte speváčkinej začínajúcej sa medzinárodnej kariéry: „Bratislavské obecnstvo privítalo minulý týždeň v stredu na scéne DPOH²⁵ v titulnej úlohe Verdiho Traviaty mladú slovenskú sopránistku Editu Gruberovú. O Gruberovej je všeobecne známe, že patrí medzi najnadanejšie a najslubnejšie interpretky vokálneho umenia na Slovensku, no i to, že po dvoch skúšobných predstaveniach vo Viedenskej štátnej opere (v Čarovnej flaute spieva Kráľovnú noci a v Hoffmanových poviedkach

²⁴ DOBRÍK, D. Očarujúca Violetta. In *Práca*, 1969, roč. 23, č. 1, s. 3, 2. 1. 1969.

²⁵ Ide o čas, keď bola historická budova SND v rekonštrukcii a predstavenia opery sa odohrávali prevažne v priestoroch Divadla P. O. Hviezdoslava.

Olympiu) podpísala od 1. septembra zmluvu s touto poprednou opernou scénou. Violettu vo Verdiho Traviate naštudovala Gruberová v Banskej Bystrici. Napriek mladému veku sólistky a pomerne malým javiskovým skúsenostiam je jej Violetta ozaj na úrovni a stala sa tak skutočnou hrdinkou večera. Zaujal svieži, mladý javiskový zjav, no predovšetkým Gruberovej hlasové kvality. V prvom rade bezchybná muzikalita a technická suverenita. Disciplína, správne nasadzovanie tónu, svietivé výšky a kolo-ratúry, potrebná dramatická gradácia a špička – to sú ďalšie výrazne pozitívne znaky umenia Edity Gruberovej. Časom a správnym pedagogickým vedením sa iste podarí zaguľatiť a rozšíriť niektoré, teraz ostro znejúce tóny.“²⁶

Svetová premiéra barokovej opery

Siedmeho marca 1969 uviedla banskobystrická opera opus *Erindo*²⁷ od barokového skladateľa Johanna Sigismunda Kussera (1660 – 1727), bratislavského rodáka pôsobiaceho prevažne v Hamburgu, ktorý rekonštruoval slovenský skladateľ Jaroslav Meier. Uvedenie tohto komorného diela malo svojim spôsobom historický význam: predstavovalo zúročenie ambícií hudobných historikov usilujúcich sa o to, aby sa na slovenské javiská vrátili významní barokoví skladatelia zviazaní s územím Slovenska (popri Kusserovi napr. Samuel Capricornus-Bockshorn (1628 – 1665), Anton Zimmermann (1741 – 1781) a i.). V tomto prípade sa z pôvodnej partitúry zachovali len štyri hlavné hudobné čísla. Jela Krčméryová na základe existujúcich fragmentov vypracovala nové libreto, ďalšie hudobné plochy skomponoval súčasný skladateľ Jaroslav Meier (1923 – 2001).²⁸ Muzikológ Michal Palovčík o opuse a jeho inscenácii napísal: „Po stránke hudobného predvedenia je dielo veľmi náročné: ozajstná škola pre orchester, každého jeho hráča, ako aj pre speváka. Možno konštatovať, že banskobystrický súbor sa svojej úlohy zhostil nad očakávanie dobre. Menovite speváci podali presvedčivé výkony. (...) E. Gruberová, L. Šomorjayová²⁹ a H. Cihelíková – všetky v menších úlohách, kreovali svoje postavy spevácky (aj herecky) presvedčivo, bez rušivých momentov, v duchu celkového poňatia diela.“³⁰ Veľkú zásluhu na vydarenom a „takmer nad možnosti tamojšieho orchestra“ idúcom predvedení diela pripísal Palovčík umeleckému šéfovi súboru Antonovi Buranovskému. Pre Editu Gruberovú však táto inscenácia nepredstavovala výraznejší osobný prínos. Ako skonštatoval Stanislav Bachleda, „popredná banskobystrická sopranistka vytvorila v tejto inscenácii viac-menej epizódnou služobnicu Amarilis, v ktorej nemala možnosť plne rozvinúť svoj talent“³¹.

²⁶ UNGER, P. Traviata s mladými. In *Lud*, 1970, roč. 23, č. 105, s. 5, 6. 5. 1970.

²⁷ Hudobné naštudovanie Anton Buranovský, réžia Miroslav Fischer.

²⁸ Kusserov *Erindo* v úprave J. Kričku bol v tej istej sezóne (2. 6. 1969) uvedený v Opernom štúdiu VŠMU, v roku 2002 ho uviedlo Národné divadlo moravsko-sliezske v Ostrave, v roku 2019 Operné štúdio pri Konzervatóriu v Bratislave.

²⁹ Správne L(udmila) Šomorjaiová.

³⁰ PALOVČÍK, M. Úspech a seriózna práca : Objav v slovenskej opere. In *Lud*, 1969, roč. 22, č. 91, s. 3, 18. 4. 1969.

³¹ BACHLEDA, S. Na okraj inscenácie neznámej opery bratislavského rodáka – Poodhrnutý závoj. In *Smena*, 1969, roč. 22, č. 100, s. 3, 29. 4. 1969.

Frederick Loewe – Alan Lerner: *My Fair Lady*. Divadlo Jozefa Gregora Tajovského v Banskej Bystrici, premiéra 16. 5. 1969. Réžia Jaroslav Chundela, hudobné naštudovanie Alexander Marián Zlámal. Edita Gruberová (Eliza Doolittleová). Foto Archív Divadelného ústavu. Snímka Karol Miklóši.

My Fair Lady – implementácia viacžánrovosti

Na sklonku šesťdesiatych rokov, reagujúc na dobový trend, sa vedenie bansko-bystrickej spevohry rozhodlo rozšíriť svoju dramaturgiu o muzikál. Prvým repertoárovým príspevkom z tohto hudobno-dramatického druhu bol klasický broadwayský hit Fredericka Loeweho a Alana Jaya Lerneru *My Fair Lady* (16. 5. 1969)³². Hudobná kritička Terézia Ursínyová vo svojej recenzii konštatovala, že diváci odchádzali z predstavenia nadšení a že „spevoherný súbor si pripravil ‚číslo‘, ktoré bude sprevádzať veľký potlesk hlavne na zájazdových staniach (...)“³³. V tomto predstavení podľa nej „hralo, spievalo a tancovalo všetko, čo malo v DJGT nohy, ruky a hlas (...). Iba tak sa mohlo stať, že do predstavenia boli zapojení aj speváci vyslovene operní (František Caban – navyše typovo nevhodný Higgins, Edita Gruberová – Eliza

³² Hudobné naštudovanie Alexander Zlámal, réžia Jaroslav Chundela.

³³ URSÍNYOVÁ, T. Muzikál mimo centra. In *Pravda*, 1969, roč. 50, č. 130, s. 4, 30. 5. 1969.

Doolittleová), ktorí sa svojou inteligenciou snažili zapadnúť do atmosféry ducha a diela (...). Všetci sa však museli v interpretácii a herectve snažiť zbaviť zvyklostí, ktoré nadobudli v operete alebo v opere.³⁴ Recenzia Stanislava Bachledu mala dvojitý titulok. Prvý znel „Musical sa udomáčiňuje aj na Slovensku“ a druhý, parafrázujúci preklad titulu, „Pekné panie bystrické“. Autor vložil inscenáciu muzikálu do kontextu viacžánrovosti banskobystričského divadla, pričom u operných spevákov kritizoval ich herecký prejav: „Edite Gruberovej táto postava veľa v jej vývoji nepridala a ani jej herecká mentalita nezodpovedá tomuto žánru. Jej doménou sú náročné operné party, kde má možnosť ukázať svoje veľké vokálne kvality.“³⁵

Kým v recenziách z prelomu šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov sa tento rozmer považoval za neadekvátny pre naturel umelkyne, prípadne sa konštatovalo, že bola nevhodne obsadená, tak ďalší vývoj jej umeleckej osobnosti na medzinárodnej scéne ukázal, že Edita Gruberová je schopná presvedčivo zvládnuť aj komické výrazové polohy – či už na divadelných javiskách alebo koncertných pódiiach.

Hoffmannove poviedky – tri party v jednej opere

Siedmeho novembra 1969 uviedla banskobystričská opera fantastickú operu francúzskeho skladateľa Jacquesa Offenbacha *Hoffmannove poviedky*.³⁶ Tri lásky romantického básnika – mechanicú bábiku Olympiu, opernú speváčku Antoniu a kurtizánu Giuliettu – stvárňovala jediná speváčka, Edita Gruberová (v alternácii s Dagmar Rohovou). Treba však poznamenať, že takéto riešenie nebolo banskobystričským precedensom. Réžisér Koloman Čillík sa pravdepodobne inšpiroval východonemeckým režisérom Walterom Felsensteinom, ktorý v duchu prelamovania zaužívaných konvencií (alebo návratu k prvej parížskej premiére v roku 1881) uviedol *Hoffmannove poviedky* s trojobsadením v Komickej opere v Berlíne (1967). Avšak pre mladučku Editu Gruberovú bola takáto koncepcia na hranici vokálno-interpretáčnych možností, keďže Olympia je určená koloratúrnemu sopránu, Antónia lyrickému, resp. mladodramatickému hlasu, zatiaľ čo Giulietta si vyžaduje dramatický vokálny materiál. Jaroslav Blaho, operný kritik s mimoriadnou fundovanosťou pre vokálne parametre opery, vysoko ocenil Gruberovej Olympiu, označiac ju za kreáciu „medzinárodnej triedy“, avšak jej obsadenie do všetkých troch postáv považoval z hľadiska ďalšieho rozvoja vzácneho materiálu za problematické. Napriek konštatovaniu, že „spevácky a herecky sa Gruberová s diametrálnymi odlišnými nárokmi svojich troch postáv vyrovnala veľmi čestne (...),“ upozornil na to, že v kostýme kurtizány „pôsobila nepresvedčivo, stiesnene a afektovane, nehovoriac o tom, že hlasovo si musela vypomáhať prostriedkami inými než z arzenálu dramatických sopránov“.³⁷

³⁴ Tamže.

³⁵ BACHLEDA, S. Musical sa udomáčiňuje aj na Slovensku : Pekné panie bystrické. In *Smena*, 1969, roč. 22, č. 139, s. 6, 4. 6. 1969.

³⁶ Hudobné naštudovanie Vojtech Javora, réžia Koloman Čillík.

³⁷ BLAHO, J. Hoffmannky bez fantázie a invencie. In *Hudobný život*, 1969, roč. 1, č. 2, s. 7.

Jacques Offenbach:
Hoffmannove poviedky.
 Divadlo Jozefa Gregora
 Tajovského v Banskej
 Bystrici, 7. 11. 1969. Réžia
 Koloman Čillík, hudobné
 naštudovanie Vojtěch
 Javora. Edita Gruberová
 (Olympia), Ján Zemko
 (Hoffmann). Foto Archív
 Divadelného ústavu. Foto
 Karol Miklóši.

Rigoletto – posledná premiéra na Slovensku

Rok 1970 sa začal pre Editu Gruberovú veľmi úspešne. V tom čase už bola vnímaná ako vychádzajúca hviezda, v decembri 1969 doslova zažiarila na predvianočných abonentných koncertoch v Slovenskej filharmónii (išlo o jej filharmonický debut), kde spievala árie z Händlovho oratória *Jozue*, Bachovej kantáty č. 51 (*Jauchzet Gott*) a áriu Kráľovnej noci z Mozartovej *Čarovnej flauty*. Podľa muzikológa Vladimíra Čížika, autora recenzie publikovanej v *Hudobnom živote*, sa Gruberová stala „zlatým klincom tohto programu“. Autor ďalej píše: „Najmä vo štvrtok, ale aj v piatok mala veľmi vďačné obecenstvo, ktoré už svojím stúpajúcim záujmom a búrlivými prejavmi uznania priam inšpirovalo Gruberovú k vrcholnému výkonu. K angažovaniu Gruberovej do abonentného cyklu SF možno vedeniu orchestra úprimne blahoželať! Pri debutoch mladých umelcov obyčajne vedomie dôležitosti ‚prvého kroku‘ a pochopiteľná tréna stiera značné percento kvality ich výkonu. V tomto prípade podarilo sa však dosiahnuť práve opačný pomer. Obecenstvo sa stalo Gruberovej podnetom k plnému rozvinutiu jej nemalého umenia so znakmi udivujúcej zrelosti. S veľkou sa-

Giuseppe Verdi: *Rigoletto*.
 Divadlo Jozefa Gregora
 Tajovského v Banskej
 Bystrici, 19. 6. 1970. Réžia
 Koloman Čillík, hudobné
 naštudovanie Vojtěch
 Javora. Edita Gruberová
 (Gilda), Ján Zemko
 (Vojvoda). Foto Archív
 Divadelného ústavu. Foto
 Karol Miklóši.

mozrejmou dokázala Gruberová odlišiť atmosféru árií troch skladateľov, ktorých spoločným znakom bolo dôkladné detailné vypracovanie každej frázy, udivujúca krištáľová istota intonácie a zreteľná vyrovnanosť každého tónu v početných koloratúrach. Gruberovej výkon však neniesol iba znaky technického majstrovstva, ale aj pečať vrúčne prežitého, muzikantsky tvorivého, vysoko zaangažovaného prístupu. Vystupovanie mladej umelkyne bolo elegantné, súčasne aj skromné i prirodzené. Vyrástla z nej umelkyňa, ktorá má všetky predpoklady vydobýť nášmu reprodukčnému umeniu veľké úspechy aj v zahraničí, čo sa už začína aj realizovať (prijala angažmán vo Viedni). Je pre nás však hanbou, že sa nemohla dostať do radov členov prvej slovenskej opernej scény.³⁸

Na sklonku svojej druhej banskobystrickej sezóny, 19. 6. 1970, sa Edita Gruberová predstavila v novej inscenácii Verdiho *Rigoletta*.³⁹ Štefan Klimo o jej kreácii napísal: „Ďalšou, predovšetkým spevácky vynikajúcou postavou bola Gilda Edity

³⁸ ČÍŽIK, V. Veľké vianočné výkony v SF. In *Hudobný život*, 1970, roč. 2, č. 1, s. 4.

³⁹ Hudobné naštudovanie Vojtech Javora, réžia Koloman Čillík.

Gruberovej. Na tomto mieste je azda zbytočné opakovať už viackrát konštatované fakty, no chcem hlavne vyzdvihnúť jej veľkú schopnosť dodať postave primárne hudobnou cestou to, čo ju charakterizuje. Veľký spevácky zážitok, ku ktorému sa dopracovala na základe svedomitej prípravy a neustáleho prehlbovania speváckeho i hereckého prejavu, iba potvrdil, že v nej vyrástla výrazná umelecká osobnosť.⁴⁰

V tom čase už mala speváčka podpísanú elévsku zmluvu s Viedenskou štátnou operou a jej život sa odvíjal medzi Banskou Bystricou a Viedňou. Situácia sa však stávala neúnosnou, z osobných aj politických dôvodov, a tak 23. 3. 1971 opúšťa Československo a vydáva sa na spočiatku neistú, no ako sa postupne ukáže, v kontexte slovenského operného umenia bezprecedentne úspešnú medzinárodnú profesionálnu dráhu.

Záver

V príspevku sme sa na základe dobových recenzií a iných publicistických útvarov pokúsili doplniť obraz svetoznámej sopranistky Edity Gruberovej o reflexiu jej umeleckého formovania sa na domácej slovenskej pôde. Analýzou týchto, ale i ďalších, z historického odstupu písaných textov slovenských odborníkov – pamätníkov Gruberovej prvých operných kreácií, a tiež z filmového záznamu banskobystrickej inscenácie *La traviata* z roku 1968, ktorý je od roku 2016 voľne prístupný na platforme Youtube⁴¹, sa dá pomerne spoľahlivo rekonštruovať počiatočný stupeň, z ktorého zrelo sopranistkino interpretačné majstrovstvo.

Niet pochyb o tom, že Edita Gruberová popri vrozenom talente a muzikálnosti dostala aj kvalitné technické základy na Konzervatóriu v Bratislave od svojej profesorky, opernej speváčky Márie Medveckej. Neskôr pracovala s Ruthilde Boeschovou vo Viedni a vokálnu techniku neváhala prestávať ešte v šesťdesiatke – aby, ako to priliehavo sformulovala muzikologička Viera Polakovičová, „dosiahla dokonalý tón aj v zrejúcim tele“⁴². Videné z dnešného pohľadu, krivda, ktorá sa udiala Edite Gruberovej tým, že ju na sklonku šesťdesiatych rokov neangažovali v SND, spôsobila, že sa v Banskej Bystrici dostala k výrazne širšiemu repertoáru než by jej bolo umožnené na prvej národnej scéne. Stretla sa s veľkými romantickými titulmi i barokovou operou, slovenskou národnou tvorbou aj klasickým broadwayským muzikálom, stvárnila všetky tri ženské party v *Hoffmannových poviedkach*. Isteže, nie každá postava bola adekvátna jej vokálnemu typu, no takú paletu príležitostí zrejme mala v ranom veku málokto z jej kolegyň. Technike spevu rozumejúci kritici vyslovili výhrady proti takémuto zaťaženiu mladej speváčky, vyjadrujúc obavy, aby nadmerné zaťaženie nepoškodilo vzácny materiál. Našťastie, pozitívnu úlohu v tomto ohľade zohrala

⁴⁰ KLIMO ml., Š. Rigoletto bez prekvapenia. In *Hudobný život*, 1970, roč. 2, č. 16, s. 4.

⁴¹ Dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=NPI0ySjrj6U&t=4s>. Odborná reflexia tejto nahrávky pozri UNGER, P. Edita Gruberová a její první Traviata z roku 1968. Jaká byla? In *Operaplus.cz*. [online]. Dostupné na internete: <https://operaplus.cz/edita-gruberova-a-jejji-prvni-traviata-z-roku-1968-jaka-byla/?pa=2>.

⁴² POLAKOVIČOVÁ, V. Kráľovná belcanta a koloratúry, slávna Slovenka Edita Gruberová zomrela v pondelok 18. októbra 2021. [online]. [cit. 20. 3. 2022]. Dostupné na internete: <https://blog.sme.sk/vierapolakovicova/kultura/kralovna-belcanta-a-koloratury-slavna-slovenka-edita-gruberova-zomrela-v-pondelok-18-oktobra-2021>.

skutočnosť, že divadelný priestor Národného domu, kde sídli banskobystrická opera, je komorný, takže interpreti nemusia pri svojich výkonoch forsírovať hlasy, aby sa presadili cez orchestrálny sprievod. V tejto profesionálnej fáze, keď si roly nemohla vyberať, mala Edita Gruberová možnosť priam fyzicky si uvedomiť, ktorá rola sa pre jej hlas hodí a ktorá nie. Tým si vytvorila základy pre veľmi uvedomelé budovanie repertoáru – čo, ako ukázala budúcnosť, bolo jedným zo základných stavebných kameňov jej speváckej dlhovekosti. Recenzie mladických kreácií sa spolupodieľali na profilácii umenia Edity Gruberovej a je pravdepodobné, že k dilemám začínajúcej speváčky podávali – argumentačne viac či menej erudované – výpovede.

Ohliadnuc sa päťdesiat rokov dozadu, pozorovateľ médií nadobudne opodstatnený dojem, že diseminácia informácií o dianí v slovenskej opere mala potenciál pokryť široké vrstvy obyvateľstva. V čase neexistencie internetových zdrojov bola denná tlač súčasťou života každého gramotného dospelého človeka. Operný život reflektovali nielen odborné hudobné či divadelné časopisy; recenzie, popularizačné články či aspoň krátke oznamy o operných predstaveniach uverejňovali takmer všetky dobové denníky (Pravda, Práca, Smer, Smena, Lud, Roľnícke noviny a i.). Aj mladí ľudia si v tom čase omnoho viac než dnes kupovali Hudobný život (začal vychádzať ako dvojtyždenník v roku 1969), ktorý sa venoval všetkým hudobným žánrom, a tak sa mohli v tematicky pestrom kaleidoskope popri trendoch v populárnej hudbe oboznámiť aj so svetom klasickej hudby.

MEDIA REFLECTIONS OF THE EARLY CAREER OF EDITA GRUBEROVÁ ON SLOVAK STAGES IN 1968 – 1970

Stanislav BENČIČ

This study maps the early career of the opera singer Edita Gruberová in Slovakia (1968 – 1970). The author draws primarily on the reflections of the first appearances of this extraordinary singer, which appeared in the domestic press (specialized periodicals, dailies) or in the bulletins published for the productions. The paper also offers a perspective on the state and standard of musical, or musicological, journalism in the late 1960s and introduces the work of music critics who presented an image not only about the singer, but also about Slovak opera, through reflections of the musical and dramatic events in the Slovak National Theatre and the Jozef Gregor Tajovský Theatre in Banská Bystrica. The author analyzes reviews and short journalistic texts with the aim to create a retrospective image that outlines the personalities, circumstances, occasions, and conditions in which this world-famous opera artist emerged. The study wants to complement the existing, mostly foreign, biographic monographs, studies, and media outputs that deal with the post-1970 career advancement of Edita Gruberová.

LITERATÚRA

- BLAHO, Jaroslav. Hoffmannky bez fantázie a invencie. In *Hudobný život*, 1969, roč. 1, č. 2, s. 7.
BLAHO, Jaroslav. *Edita Gruberová – fotografie z dokumentačných fondov*. [Bulletin k výstave]. Bratislava : Divadelný ústav, 1997.

- BLAHO, Jaroslav. Spevácka tradícia a prítomnosť. In *Hudobný život*, 1970, roč. 2, č. 5, s. 4.
- BACHLEDA, Stanislav. Na okraj inscenácie neznámej opery bratislavského rodáka – Poodhrnutý závoj. In *Smena*, 1969, roč. 22, č. 100, s. 3, 29. 4. 1969.
- BACHLEDA, Stanislav. Musical sa udomácňuje aj na Slovensku : Pekné panie bystrické. In *Smena*, 1969, roč. 22, č. 139, s. 6, 4. 6. 1969.
- BACHLEDA, Stanislav. Ambície mladých – záruka kvality. In *Smena*, 1969, roč. 22, č. 19, s. 4, 23. 1. 1969.
- BACHLEDA, Stanislav. Jánošík medzi svojimi. In *Smena*, 1968, roč. 21, č. 321, s. 4, 27. 11. 1968.
- ČERVENÁ, Ludmila. *50 rokov Štátnej opery 1959 – 2009*. Banská Bystrica : Štúdio Harmony, s. r. o., 2009. 112 s. ISBN 978-80-89151-24-0.
- ČÍŽIK, Vladimír. Veľké vianočné výkony v SF. In *Hudobný život*, 1970, roč. 2, č. 1, s. 4.
- DOBRÍK, Dušan. Očarujúca Violetta. In *Práca*, 1969, roč. 23, č. 1, s. 3, 2. 1. 1969.
- GRUBEROVÁ, Edita – KLIMO ml., Štefan. Rozhovory s interpretmi. Edita Gruberová. [Rozhovor]. In *Slovenská hudba*, 1969, roč. 13, č. 2, s. 67 – 69.
- KLIMO ml., Štefan. Traviata v divadle J.G.T v Banskej Bystrici. In *Slovenská hudba*, 1969, roč. 13, č. 2, s. 78 – 79.
- KLIMO ml., Štefan. Rigoletto bez prekvapenia, In *Hudobný život*, 1970, roč. 2, č. 16, s. 4
- LUKÁČOVÁ, Alžbeta. Zaujímavosti z histórie banskobystrickej opernej scény. [online]. Dostupné na internete: <https://www.stateopera.sk/sk/zaujímavosti-z-historie-banskobystrickej-opernej-sceny>.
- MOJŽIŠOVÁ, Michaela. 60 rokov Štátnej opery vo fotografiách. [Úvodná štúdia]. In *60 rokov Štátnej opery vo fotografiách*. (Eds. Alžbeta Lukáčová, Katarína Uhríková). Banská Bystrica : Štúdio Harmony, 2019, s. 8 – 37. ISBN 978-80-89151-52-3.
- PALOVČÍK, Michal. Úspech a seriózna práca : Objav v slovenskej opere. In *Lud*, 1969, roč. 22, č. 91, s. 6, 18. 4. 1969.
- POLAKOVIČOVÁ, Viera. Kráľovná belcanta a koloratúry, slávna Slovenka Edita Gruberová zomrela v pondelok 18. októbra 2021. [online]. Dostupné na internete: <https://blog.sme.sk/vierapolakovicova/kultura/kralovna-belcanta-a-koloratury-slavna-slovenka-edita-gruberova-zomrela-v-pondelok-18-oktobra-2021>.
- RISHOI, Niel. *Edita Gruberová. Portrét*. Bratislava : Slovart, Hudobné centrum, 2005. 360 s. ISBN 80-8085-041-0.
- STEJSKAL, Zdeněk. Svetová premiéra. In *Roľnícke noviny*, 1969, roč. 24, č. 53, s. 4, 4. 3. 1969.
- THIEL, Markus. *Edita Gruberová. Spev je môj dar*. Bratislava : Slovart , Divadelný ústav, 2018. 240 s. ISBN 978-80-556-1438-0.
- TVRDOŇ, Jozef. Rossiniho Barbier v SND. In *Roľnícke noviny*, 1968, roč. 23, č. 40, s. 4, 16. 2. 1968.
- UNGER, Pavel. Traviata s mladými. In *Lud*, 1970, roč. 23, č. 105, s. 5, 6. 5. 1970.
- UNGER, Pavel. Debut Edity Gruberovej presne pred päťdesiatimi rokmi v opere SND. In *Operaslovakia.sk*, 18. 2. 2018. [online]. Dostupné na internete: <https://operaslovakia.sk/debut-edity-gruberovej-presne-pred-patdesiatimi-rokmi-v-opere-snd-1/>. ISSN 2453-6490.
- UNGER, Pavel. Edita Gruberová a její první Traviata z roku 1968. Jaká byla? In *Operaplus.cz*, 20. 7. 2016. [online]. Dostupné na internete: <https://operaplus.cz/edita-gruberova-a-její-první-traviata-z-roku-1968-jaka-byla/?pa=2>. ISSN 1805-0433.
- URSÍNYOVÁ, Terézia. Edita veľká. In *Operaslovakia.sk*, 22. 2. 2013. [online]. Dostupné na internete: <https://operaslovakia.sk/edita-velka/>. ISSN 2453-6490.
- URSÍNYOVÁ, Terézia. Muzikál mimo centra. In *Pravda*, 1969, roč. 50, č. 130, s. 4, 30. 5. 1969.

Stanislav Benčič
 Fakulta masmédií
 Paneurópska vysoká škola
 Tematínska 10
 851 05 Bratislava
 e-mail: stanislav.benci@paneurouni.com